

Temmm Hassân'ın Nevâsîh Fiilleri ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi

Evaluation of Tammam Hassan's Views on Navasih Verbs (al'afeal alnnasikha)

Dr. Öğr. Üyesi Selim TEKİN¹

¹İslami İlimler Fakültesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
• selimtekin65@hotmail.com • ORCID > 0000-0002-4033-8255

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 22 Kasım / November 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 53 | **Sayfa / Pages:** 855-866

Atıf/Cite as: Tekin, S. "Temmm Hassân'ın Nevâsîh Fiilleri ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, Aralık 2022: 855-866.

Yazar Notu / Author Note: "Bu çalışma Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Mehmet Şirin Çıkar danışmanlığında 2010 tarihinde tamamlanan "Temmm Hassân ve Arap Dilbilim Çalışmalarındaki Yeri" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır."

TEMMÂM HASSÂN'IN NEVÂSİH FİİLLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

ÖZ:

Arap dili gramer çalışmaları ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren yoğun ve gayretli çalışmalar ile devam ederek sonraki dönemlerde sistemli bir bilim dalı haline gelmiştir. Arap gramerinin geniş bir yapıya sahip olması ve Arap dilinin birçok farklı lehçeler barındırması gibi nedenlerle geçmişten günümüze birçok dilci çeşitli gramer konularını tartışmış ve farklı görüşler ileri sürmüştür. Özellikle modern dönemde batıda ortaya çıkan dilbilim akımları Arap dünyasını da etkilemiş, birçok dilci Arap dilini bu akımların dile yaklaşım tarzları ve metotlarını kullanarak yeniden incelemişlerdir. Bu anlamda modern dönemde bazı gramer konuları yeniden ele alınmış ve farklı yorumlarda bulunulmuştur. Bu dilcilerden birisi de çalışmamızın konusu olan Temmâm Hassân'dır (öl. 2011). O, gramer konularından biri olan nevâsîh fiilleri ile alakalı klasik dönemde kabul edilen bazı tanımlama ve sınıflamaları eleştirmiş, bu konuda farklı bir görüş ileri sürerek bunu çeşitli delillerle ispatlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada Temmâm Hassân'ın nevâsîh fiilleri ile ilgili görüşlerini klasik yaklaşımlar ışığında değerlendirmek ve bu fiillerle ilgili yeni bir görüş ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Nahivciler, Temmâm Hassân, Gramer, Nevâsîh Fiilleri.

EVALUATION OF TAMMAM HASSAN'S VIEWS ON NAVASIH VERBS (AL'AFEAL ALNNASİKHA)

ABSTRACT

Arabic grammar studies have continued with intensive and diligent works since the first period of its emergence and have become a systematic science branch in the following periods. From past to present, many linguists have discussed various grammatical aspects and put forward different views based on the fact that Arabic grammar has a wide structure and contains many different dialects. Especially in the modern period, the linguistic movements emerging in the west also affected the Arabian world, and many linguists examined the Arabic language again by using the approaches and methods of these movements. In this sense, some grammatical issues were evaluated again in the modern period and different interpretations were made. One of the linguists in this field was Tammam Hassan (d. 2011), the subject of the present study. He criticized some definitions and classifications

that were accepted in the classical period about the navasîh verbs as one of the grammatical subjects, and tried to prove this with various evidence by putting forward a different view on this issue. The purpose of the present study was to evaluate Tammam Hassan's views on navasîh verbs in the light of classical approaches and to present a new viewpoint on these verbs.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Grammarians, Tammam Hassan, Grammar, Navasîh Verbs.*

GİRİŞ

Modern dönemde batıda ortaya çıkan yapısalcılık, üretici dönüşümsel dilbilim gibi çeşitli dilbilim akımları dili farklı açılardan incelemeye çalışmış, dil çalışmalarına kendilerine özgü metotlarla yaklaşmışlardır.^[1] Arap dünyasından bazı dilciler bu akımların etkisinde kalmış, bunların dili incelerken kullandıkları metotlarla Arap dilini klasik çalışmalardan farklı olarak yeniden ele alıp incelemişlerdir. Bu dilciler klasik Arap dil çalışmalarındaki dil metodunu eleştirmiş, yeni eklemeler ve çıkarmalar yaparak dil çalışmalarına modern ve farklı bir yön vermişlerdir. Bu dilcilerden birisi de Temmâm Hassân'dır. Yukarı Mısır'ın Kana vilayetine bağlı Kernek köyünde doğan Hassân (1918), eğitimini Kahire'de tamamladıktan sonra Londra'ya gitmiş, yüksek lisans ve doktorasını Londra üniversitesinde yapmıştır. Yüksek lisans tezini Mısır'daki Kernek lehçesi üzerine, doktorasını Yemendeki Aden lehçesinin sesbilim ve fonolojisi üzerine tamamladıktan sonra Mısıra dönmüştür. Yapısalcı dilbilim kuramının etkisinde kalan Hassân bu kuramın dil metodundan hareketle Arap dilini sesbilim, yapıbilim, dizim bilim ve anlambilim gibi alanlarda tekrar incelemiş, ortaya koyduğu özgün düşünceleri ve yaklaşımlarıyla modern Arap dilbilim çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur.^[2] Onun bu düşüncelerinden birisi de nevâsîh fiilleri ile ilgili yorumlarıdır. Bu çalışmada öncelikle nevâsîh fiilleri ile ilgili genel bilgiler verilecek, bu fiillerle ilgili klasik dönemde ileri sürülen fikirler ve tartışmalara değinilecek sonrasında Temmâm Hassân'ın bu fiiller ile ilgili görüşlerine ve bunları dayandırdığı delillere yer verilecektir. Klasik dönemdeki tartışmalar ışığında Hassân'ın görüşleri analiz edilerek bir değerlendirme yapılacak ve bütün bunlardan hareketle nevâsîh fiilleri ile ilgili yeni bir görüş ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

[1] Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, ts.), 25.

[2] İsmail Durmuş, "Temmâm Hassân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/589-591.

1. NEVÂSİH FİİLLERİ

(نَوَاسِخ) kelimesi (نَسَخَ، يَنْسُخُ، نَسْخًا) yok etti, iptal etti, hükmü ortadan kaldırdı) fiilinden türemiş (نَاسَخَ – yok eden, iptal eden) ismi fâilinin çoğuludur.^[3] İsim cümlesinin iki ögesi olan mübteda (özne) ve haberin (yüklem) irabını ortadan kaldırıp değiştiren ve cümleye farklı anlamlar katan kelimelerdir. Nahivciler bu kelimelerden bazılarını (نَنَّ) ve benzerleri gibi harf, bazılarını ise (كَانَ) ve benzerleri gibi fiil kabul etmişlerdir. Nevâsîh harfleri ile alakalı nahivciler arasında farklı bir görüş ileri sürülmemiş, nevâsîh fiilleri tartışma konusu olmuştur. Bu yüzden bu çalışmada nevâsîh fiilleri incelenecektir. Arapçada nevâsîh fiilleri üç gruba ayrılır: Nâkıs fiiller (كَانَ) ve benzerleri, Mukârebe fiilleri (كَادَ) ve benzerleri, Kalp fiilleri (ظَنَّ) ve benzerleri.^[4]

1. 1. Nâkıs Fiiller (الأفعال الناقصة)

İsim cümlesinin başına gelerek mübtedayı ref yaparak ismi, haberi nasb yaparak haberi kılan fiillerdir (كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا – Zeyd ayakta idi.) örneğinde olduğu gibi. Bu fiiller (أَضْحَى، ظَلَّ، بَاتَ، مَا زَالَ، مَا بَرَّخَ، مَا فَتَيْ، مَا انْفَكَ، مَا دَامَ كَانَ، لَيْسَ، صَارَ،) olmak üzere on üç fiildir. Bunların (لَيْسَ) hariç tamamı bazen anlamı olan tam bir fiil, bazen de nâkıs olarak kullanılır. Tam olmalarından kasıt merfularıyla yetinmeleri ve mananın tam olmasıdır. Nakıs olmalarından maksat ise merfularıyla yetinmemeleri yani anlamın tam olmamasıdır. Örneğin (كَانَ) fiili (الامرُ كَانَ – İş meydana geldi.) cümlesinde tam bir fiil, (كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا – Zeyd ayakta idi.) cümlesinde ise cümleye sadece geçmiş zaman katarak nâkıs bir fiil olmuştur.^[5]

1. 2. Mukârebe Fiilleri (أفعال المقاربة)

Nâkıs fiiller gibi mübtedayı ref, haberi nasb ederler. Haberleri daima müzari fiil olduğu için nahivciler tarafından nâkıs fiillerden ayrı olarak ele alınmışlardır.^[6] Mukârebe fiilleri kendi arasında üçe ayrılır:

- a. Mukârebe (Yaklaşma) Fiilleri:** Haberin meydana gelmesinin yaklaştığını ama gerçekleşmediğini ifade eden fiillerdir (كَادَ زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ – Zeyd çıkmaya yaklaşmıştı, çıkmaz üzereydi) cümlesinde olduğu gibi. Mukârebe fiilleri şunlardır: (كُرِبَ كَادَ، أَوْشَكَ،)

[3] Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 2011), 1280; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vesît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 917.

[4] Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-ilmiyye, 2011), 1/352-365.

[5] Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1/352-365; Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtişâfu'd-darab min lîsâni'l-Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1998), 3/1146-1152.

[6] Cemâluddin b. Hişam el-Ensârî, *Şerhu şuzûru'z-zeheb fî marîfeti kelâmi'l Arab*, thk. Muhammed Hayr Ta'ime Halebî (Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 1999), 178.

b. Recâ (Umma) Fiilleri: Haberin meydana gelmesini ümit etmek, ummak için kullanılan fiillerdir (عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ – Umarım Zeyd çıkar) cümlesinde olduğu gibi. Recâ fiilleri şunlardır: (عَسَى، حَزَى، اِخْلُوقَ)

c. Şurû' (Başlama) Fiilleri: Haberin meydana geldiğini, başladığını ifade eden fiillerdir (أَخَذَ زَيْدٌ يَخْرُجَ – Zeyd çıkmaya başladı) örneğinde olduğu gibi. Meşhur şurû' fiilleri şunlardır: (جَعَلَ، أَخَذَ، طَفِقَ، أَتَشَأُ، عَلِقَ، هَبَّ)^[7]

Bu fiillerin tamamı mecaz olarak mukârebe fiilleri diye isimlendirilmiştir. Yoksa içlerinde mukârebe değil, recâ ve şurû' ifade eden fiiller de vardır. Bu isimlendirme, birçok bölümü olan bir kavramı bunlardan biri ile isimlendirme kabildir.^[8]

1. 3. Kalp Fiilleri (أفعال القلوب)

Arapçada fiiller 'ilâc ve kalp fiilleri olmak üzere ikiye ayrılır. Bir fiil bedenin bir uzvu ile meydana geliyorsa ve hareket bildiriyorsa buna 'ilâc fiili denir (جَلَسَ ve ذَهَبَ) fiilleri gibi. Herhangi bir uzuvla meydana gelmiyor ve hareket bildirmiyorsa ve bilmek, sevmek, nefret etmek gibi kalbî bir eylemese kalp fiili denir (ظَنَّ ve عَلِمَ) fiilleri gibi. Arapçada kalp fiilleri yedi tane olup şunlardır: (ظَنَّ، حَسِبَ، خَالَ، عَلِمَ، رَأَى، زَعَمَ، وَجَدَ) İsim cümlesinin başına gelerek mübteda ve haberi nasb ederler; mübteda bunların birinci mefulü, haber ikinci mefulü olur (ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا – Zeydi ayakta zannettim) örneğinde olduğu gibi.^[9]

2. NEVÂSİH FİİLLERİ İLE İLGİLİ KLASİK DÖNEMDE TARTIŞMALAR

Nevâsîh Fiilleri ile alakalı klasik dönemde çeşitli tartışmalar olmuştur. Temmâm Hassân'ın bu fiillerle ilgili görüşlerine geçmeden önce bu tartışmalara değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira Hassân klasik dönemde bu fiillerle ilgili kabul gören tanımlama ve sınıflamaları çeşitli gerekçelere dayanarak reddetmiş, bu konuda farklı bir görüş ortaya koymuştur. Bu anlamda bu dönemdeki tartışmaları ve yorumları sunmak ve açıklamak konuya ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Klasik dönemde nahivciler (ظَنَّ) ve benzerlerinin tümünü fiil kabul etmiş, bu konuda herhangi bir tartışma olmamıştır. Yine nâkıs fiillerin (لَيْسَ) hariç tümü, mukârebe fiillerinin (عَسَى) hariç tümü fiil kabul edilmiştir. Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987) ve Ebûbekr b. Şukayr (öl. 315/927) gibi bir grup nahivci çeşitli gerekçelere

[7] Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1/409.

[8] Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsi, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitâbi't-teshîl*, thk. Hasan Hendâvî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 4/328.

[9] Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî el-Meylânî., *Şerhu'l-muğni fi'n-nahv* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts), 80; Sadullah el-Berde'î, *Hadâiku'd-dekâik* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts), 344-349.

dayanarak (لَيْسَ)'yi harf, Kûfeliler ve onlara uyan İbn Serrâc (öl. 316/929) gibi bir grup nahivci çeşitli delillere dayanarak (عَسَى)'yi harf kabul etmiştir.^[10]

Klasik dönemde nâkıs fiillerin neden nâkıs olarak isimlendirildiği konusu tartışılmış, bu konu daha sonraları nâkıs fiillerin anlamının olup olmadığı tartışmasına dönüşmüştür. Bu tartışmada iki gruba ayrılan nahivcilerden birinci gruba göre bu fiillerin nâkıs diye isimlendirilmesinin nedeni ismi ile yetinmemesi, haberini de istemesidir. Çünkü cümlenin aslı mübtada ve haberdir, mübtedadadan sonra haberin zikredilmesiyle isim cümlesi meydana gelmekte ve anlam kazanmaktadır. Müberrid (öl. 286/900), İbn Serrâc, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî (öl. 392/1002), Abdulkâhir el-Cürcânî (öl. 471/1078-79), İbn Berhân, (öl. 518/1124) Ebû Ali eş-Şevbîn (öl. 645/1247) gibi ikinci grup nahivcilere göre ise bu isimlendirme bu fiillerde hades (olay, eylem) olmaması nedeniyledir. Bu fiillerde hades olmadığı için zarfta ve mecrur isimde amel etmezler.^[11] Bu konuda Abdulkâhir el-Cürcânî şöyle der: “Bu fiiller bazen tam bazen de nâkıs olarak kullanılır. Tam olarak kullanıldıklarında kendi başlarına anlamları vardır. Nâkıs olarak kullanıldıklarında ise kendi başlarına anlamları olmayıp cümleye zaman, dönüşüm, devamlılık, olumsuzluk gibi görevle ilgili anlamlar katarlar.^[12] Yine bu dönemde bazı nahivcier nâkıs fiilleri herhangi bir hadese delalet etmemesi nedeniyle İbâre fiilleri (عبارة أفعال) olarak isimlendirmişlerdir.^[13]

Klasik dönemdeki bu tartışma sonraki dönemlerde de devam etmiş, birçok nahivci bu tartışmaya katılarak iki görüşten birini desteklemeye çalışmıştır. Bu konuda çalışmamızın sınırlarını aşmaması için bu nahivcilerden Radiyyuddîn el-Esterâbâdî (öl. 686/1287) ve İbn Mâlik'in (öl. 672/1274) görüşlerine ve dayandıkları delillere yer vereceğiz. Konuya mantıksal yaklaşan el-Esterâbâdî'ye göre bu fiiller nâkıs olarak kullanıldıkları zaman da hadese delalet ederler. Şöyle ki (كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا) cümlesinde (كَانَ) mutlak husule (eyleme, oluşa), (قَائِمًا) mukayyed husule delalet etmektedir. Bu cümlede (كَانَ – Bir şey meydana geldi) denildikten sonra (قَائِمًا – kıyam meydana geldi) denildiği zaman bu meydana gelen şey hususileşmekte bir başka ifadeyle özel bir eylem haline gelmektedir. Bu durum şe'n (durum) zamirinin durumu gibi genel bir şey söylendikten sonra hususileşmektedir. Bu cümlede (قَامَ زَيْدٌ)nin diğer bir faydası cümleyi geniş zamana çevirmesidir. Hâlbuki (كَانَ) denildiği zaman bu iki özellik beraber gerçekleşmemektedir. (كَانَ) dışındaki nâkıs

[10] Cemâluddîn b. Hişam el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1990), 31.

[11] Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-darab*, 3/1151.

[12] Abdulkâhir el-Cürcânî, *Kitabu'l-muktesid fî şerhi'l-idâh*, thk. Kâzım Bahr el-Mercân (el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye: Dâru'r-Reşîd, 1982), 1/398-399.

[13] Ebû'l-Bekâ Ye'îş b. Ali el-Mûsilî. *Şerhu'l-Mufassal*. thk. İmîl Bedî' Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 4/336.

fiiller ise kendi başlarına açık bir şekilde hadese delalet etmektedir. Şöyle ki (صَارَ – intikâl, dönüşüm), (مَا زَالَ – istimrâr, devam), (أَصْبَحَ – zaman veya dönüşüm), (لَيْسَ – intifâ, olumsuzluk) anlamına delalet etmektedir.^[14]

İbn Mâlik on yönden bu fiillerin hadese (olaya) delalet etmediğini belirtir. Konuyu maksadında tutmak ve uzatmamak için bunlardan iki tanesine değineceğiz. Birincisi bu fiillerde hades olmadığını iddia edenler bunların fiil olduklarını kendileri itiraf etmektedirler. Fiil hades ve zamanın ikisine birden delalet eden kelimedir. Sadece hadese delalet eden kelime mastar, zamana delalet eden kelime ise ismi zamandır. (كَانَ) ve benzerleri ise ne mastar ne de ismi zamandır. Öyleyse bunların hadesten mücerret (olaya delalet etmeksizin) zamana delalet eden fiiller olduğu iddiası geçerli değildir. İkincisi eğer bu fiillerde hades olmasaydı sadece zaman ifade etseydi bunların emirleri olmazdı. كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ “Adaleti titizlikle tutan kimseler olun” (Nisa 135) Çünkü emir fiili içinde hades olmayan şeyden bina edilemez. Sonuç olarak bu fiiller içlerinde hades olmadığından değil, isimleri ile yetinmediklerinden nâkıs diye isimlendirilmişlerdir. Bu fiillerdeki hadesten maksat iki mamul (mübteda-haber) arasındaki nispettir. Örneğin; (كَانَ زَيْدٌ عَالِمًا) cümlesinin anlamı (وُجِدَ إِبْرَاهِيمُ زَيْدٌ بِالْعِلْمِ – Zeydin ilimle nitelendirilmesi meydana geldi).^[15] Ebû Hayyân el-Endelüsî bu konuda İbn Mâlik'e katılarak bu isnadı (ظَنَّ) fiilinin cümleye olan isnadına benzetir. Ona göre (ظَنَّ) ve benzerlerinin cümleye isnadı gibi nâkıs fiillerdeki hadeste bu fiillerin cümleye isnatları ile meydana gelmektedir.^[16]

3. TEMMÂM HASSÂN'IN NEVÂSİH FİİLLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Temmâm Hassân klasik ve modern Arap dil çalışmalarını iyi okuyan ve inceleyen dilcilerden biridir. Yapısalcı dilbilim kuramının kurucusu olan Ferdinand de Saussure (1857-1913) düşüncelerinden etkilenen Hassân, Arap dilini yeni ve farklı bir şekilde incelemeye çalışmıştır. Bu anlamda klasik dil çalışmalarının üzerine bina edildiği kurallar koyarak dil öğrenme metodunu reddetmiş (mi'yârî metot) bunun yerine dil öğrenimini kolaylaştıran ve modern dilbilim çalışmalarında kullanılan betimleyici metodu (vasfî metot) tercih etmiştir.^[17] Modern Arap dilbilim çalışmalarında özgün teoriler ve düşünceler koyan Hassân'ın bu düşüncelerinden biri de nevâsîh fiilleri ile ilgili görüşleridir. Ona göre nâkıs ve mukârebe fiillerinin tümü klasik dönemde ittifak edildiği üzere fiil değil, fiilden dönüşmüş edattır. Nahicilerin nevâsîh fiiller arasında saydıkları kalp fiilleri ise tam fiiller olup nevâsîh-

[14] Râdiyyuddîn Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî, *Şerhu kâfiyeti ibni'l-Hâcib*, thk. İmîl Bedî' Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 4/178-179.

[15] Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mehtûn (Kahire: Hicr lit-tibâe ve'n-neşr, 1990), 1/338-341.

[16] Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 4/133.

[17] Durmuş, "Temmâm Hassân", 589-591.

lar arasında sayılmamalıdır.^[18] Nevâsîh fiilleri ile ilgili bu görüşünü Hassân çeşitli delillere dayandırır ve ayrıntılı olarak açıklar. Konuyu daha anlaşılır ve aydınlatıcı kılacağından onun bu açıklamalarını ayrı başlıklar halinde ele almak mümkündür.

3.1. Temmâm Hassân'ın Nâkıs ve Mukârebe Fiilleri ile İlgili Görüşü

Temmâm Hassân'a göre Arapçada edatlar aslî ve muhavvel (dönüşmüş) olmak üzere ikiye ayrılır. Aslî edatlar cer ve atıf harfleri gibi anlamı olan harflerdir. Muhavvel edat ise başka bir kelimeden dönüşmüş edatlardır. Bunlar bazen zarflardan bazen isimlerden, zamirlerden veya fiillerden dönüşmüştür. Örneğin (مَتَى الدَّرْسُ؟) – Ders ne zaman?) cümlesinde soru zarfı olan (متى), şart anlamında kullanıldığı zaman (مَتَى تَأْتِي أُكْرَمُكَ) – Bana ne zaman gelirsen sana ikram ederim cümlesinde olduğu gibi edat olur. Nâkıs ve mukârebe fiilleri de fiillerden dönüşmüş edatlardır. Hassân'a göre edatların sözlük (mu'cemî) anlamları yoktur, anlamları görevseldir (vazîfi) ki bu görevde ta'likdir yani cümleye yan veya farklı anlam katmaktır. Örnek verilecek olunursa Arapçada olumlu isim cümlesi (رَيْدٌ قَائِمٌ), olumlu fiil cümlesi (قَامَ رَيْدٌ) ve emir fiilini (فَمُ) çıkardığımız zaman nefy, istifhâm, şart, te'kid, temenni, tereccî, taaccub, kaseb vb. bütün cümlelerin anlamı edatla sağlanmaktadır. Yani bu cümlelerin anlamları edatla ortaya çıkmaktadır ki edatın görevsel anlamı budur. Nâkıs ve mukârebe fiilleri de bir cümlede bu görevi yerine getirmektedir. Örneğin olumlu bir isim cümlesine (رَيْدٌ قَائِمٌ) geçmiş zaman vermek istiyorsak kullanacağımız edat (كَانَ) dir, yaklaşma anlamı katmak istiyorsak (كَادَ) dir. Geriye kalan edatlarda hades (kelimenin yalnız başına taşıdığı anlam) dışında cümleye istimerâr (devamlılık), tahavvül (dönüşüm), recâ, şurû' v.b. anlamlar katmaktadır. Yani bu edatlarda herhangi bir fiil gibi bir anlam yoktur, bunlar edat gibi cümle içinde kullanıldıkları zaman anlam kazanmakta ve bazı görevleri yerine getirmektedir.^[19] Hassân bu görüşünü İbn Usfûr'dan (öl. 669/1270) yaptığı şu alıntıyla destekler: (كَانَ) cümlede zâide olduğu zaman cümleye zaman anlamı katmak içindir, nâkıs olduğu zaman da ya bu anlamdadır ya da (صَارَ) anlamındadır.^[20] Yani: (كَانَ) cümlede nâkıs olarak bulunduğu zaman sadece cümleye zaman anlamı katarak harf gibi belli bir görevi yerine getirmekte, yalnız başına bir anlam taşımamaktadır.^[21]

Temmâm Hassân'a göre bu fiillerin edat olduklarını gösteren en önemli göstergelerden biri nahivcilerin hades diye ifade ettikleri anlamlarının olmayışıdır. Örneğin tam bir fiil olarak kullanımın dışında yani nâkıs olarak kullanıldığı zaman

[18] Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Fas: Dâru's-Sekâfe, 1994), 128.

[19] Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, 123-130.

[20] İbn Usfûr el-İşbilî, *el-Mukarrib*, thk. Ahmed Abdussettar el-Civârî-Abdullah el-Cubûrî (b.y.: y.y., 1972), 92.

[21] Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, 127.

(كَانَ)'nin anlamı yoktur, diğer fiiller de bunun gibidir. Yani (كتب - Yazdı), (ذهب - Gitti) gibi cümle içinde kullanılmadan yalnız başlarına bir anlamları yoktur, edatlar gibi anlamları görevseldir.^[22] İbn Cinnî'nin (öl. 392/1002) de belirttiği gibi nâkıs fiiller; (..... أَصْبَحَ ، صَارَ ، كَانُ) fiillerden türeyen veya bunlarla aynı anlamda olan hadesten mücerret zamana delalet eden fiillerdir.^[23]

Bu fiillerin edat olduklarını gösteren bir başka delil, bunlardan fiiller gibi başka kelimeler türetilmemesidir. Malumdur ki fiillerden müzari, emir, ismi fâil, ismi mefûl gibi başka kipler türeyebilmektedir. Nâkıs fiillerden (لَيْسَ) mukârebe fiillerinden ise (طَفِقَ، اِخْلُوقَ، كَرِبَ، رَاحَ، اَضَعَ عَسَى، جَعَلَ، اُخَذَ)، (صَارَ، بَاتَ، اَمْسَى، اَصْبَحَ، ظَلَّ كَانُ) gibi fiillerin ise mazi, müzari, emir ve ismi fâilleri vardır. Fakat (كَانُ) hariç bu fiillerde hadesin olmayışı mastarlarının olmasını engellemiştir. (مَا، مَا اِنْفَاكَ مَا زَالَ، مَا بَرَحَ، مَا، قَتَى، مَا اِنْفَاكَ مَا زَالَ، اَوْشَكَ، غَدَى) gibi fiillerin sadece müzarileri vardır, (كَانُ) fiilleri kullanılmıştır. Bunların hepsi bu kelimelerin türeme bakımından eksik olduğunu, fiil olmadıklarını göstermektedir.^[24]

Temmâm Hassân bu fiillerin edat olduklarını şu delillerle de kanıtlamaya çalışır. Aslî edatların fiillerin önünde kullanılması gibi bu edatlar da fiillerin önünde kullanılır, (عَسَى يَفْعَلُ، لَيْسَ يَفْعَلُ، كَادَ يَفْعَلُ كَانُ يَفْعَلُ)، (عَسَى يَفْعَلُ، اَنْ يَفْعَلُ قَدْ يَفْعَلُ)، (سَوْفَ يَفْعَلُ، اَنْ يَفْعَلُ قَدْ يَفْعَلُ) gibi. Hassân'a göre bir diğer delil Müberred (öl. 286/900), Zeccâcî (öl. 337/949), İbn Enbârî (öl. 577/1191), İbn Madâ (öl. 592/1195) gibi bazı nahivcilerin eserlerinde ve onlardan nakiller yapan *Hem'u'l-Hevâmi'* gibi kitaplarda bu fiilleri edat olarak kabul etmeye meylettikleri görülmektedir. Yine bu edatlar isnad, müteaddilik ve lazımlık bakımından tam fiillere benzememektedir.^[25] Hassân buna Eşmûnî'nin (öl. 918/1513) şu sözünü kanıt olarak gösterir: “(كَانَ) terkibindeki (هَ) zamiri (كَانَ) ve benzerlerine bitişebilir, malumdur ki bu fiiller vasıta yani araçtır, ne müteaddî ne de lazımdırlar.”^[26]

3.2. Temmâm Hassân'ın Kalp Fiilleri ile İlgili Görüşü

Nahivcilere göre kalp fiilleri nevâsîh fiillerinden olup mübteda ve haberden oluşan isim cümlesinin başına gelerek bu cümlenin hükmünü ortadan kaldır-

[22] Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, 128.

[23] Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Luma' fi'l-Arabiyye*, thk. Semih Ebu Muğlî (Amman: Dâru Mecdelâvî, 1988), 36.

[24] Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, 130-131.

[25] Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, , 131.

[26] Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyet'u's-Sabbân alâ şerhi'l-Üşmûnî*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 2/126.

makta, meful durumuna koymakta ve irabını değiştirmektedir. Dolayısıyla bu fiiller nesh eylemini gerçekleştirdiklerinden nevâsîh fiillerindendirler. Bu durum (كَسَى، أُعْطِيَ) gibi fiiller için geçerli değildir. Çünkü bu fiillerin mefulleri (أَعْطَيْتُ زَيْدًا زَيْدًا مِنْ هَمًّا) – Zeyd'e bir dirhem verdim) cümlesinde olduğu gibi mübteda ve haber olmayıp bir cümle meydana getirememektedirler. Dolayısıyla bu fiiller nesh görevini yerine getirememekte olup nevâsîh fiillerinden değildirler.^[27]

Temmmâm Hassân'a göre nahivcilerin bu görüşü ve gerekçeleri hatalıdır. Çünkü bu gerekçeye göre (جَاءَ زَيْدٌ بِرَكْبٍ فَرَسَهُ) – Zeyd atına binerek geldi) cümlesinde (جَاءَ) fiilinin nevâsîh fiillerinden olması gerekir. Zira bu cümlede sâhibu'l-hâl olan (زَيْدٌ) ve hâl olan (بِرَكْبٍ) fiili tek başına cümle oluşturabilmektedir. Yine kalp fiilleri iki meful alan müteaddî fiillerdir, yukarıda el-Eşmûnî'nin belirttiği gibi nevâsîh fiillerinin müteaddilik ve lazımlık gibi bir özellikleri yoktur. Bu fiillerin nevâsîhlerden olmadığını gösteren bir başka delil, bunların müzari, emir, ismi fail, ismi meful gibi sigalar türeyebilmektedir. Nâkıs ve mukârebe fiilleri ise belirtildiği gibi edat olduklarından kendilerinden tam bir fiil gibi sigalar türememektedir. Ona göre sonuç olarak kalp fiilleri iki mefule geçişli müteaddî fiiller olup nesh edatlarından değildir, aynı durum (أَرَى ve أَعْلَمُ) fiilleri içinde geçerlidir.^[28]

4. TEMMÂM HASSÂN'IN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Klasik dönemde nevâsîh fiillerinden (أَن) ve benzerlerinde hades olup olmadığı konusu tartışılmış, kimi nahivci hades olduğunu kimi olmadığını savunmuştur. Bu fiilleri hades olsun olmasın bütün dilciler fiil kabul etmiştir. Modern dönemde Temmmâm Hassân (أَن) ve benzerleri ile (كَأَنَّ) ve benzerlerini bu fiillerde hades olmadığını ve türemelerinin eksik olduğu vb. gerekçelere dayanarak fiilden dönüşmüş edat kabul etmiştir. Burada dikkati çeken önemli bir husus Hassân'ın bu fiilleri kategorilendirirken harf değil edat kavramını kullanmasıdır. Zira ona göre Arapçada kelime türleri nahivcilerin ifade ettikleri isim, fiil ve harften ibaret olarak üç değil, yedidir. Bunlar; isim, sıfat, fiil, zamir, hâlife^[29], zarf ve edat.^[30] Onun edat kavramını kullanmasının nedeni hem aslı harf dediği harfleri hem de nakıs fiiller gibi fiilden veya başka bir kelimedenden dönüşmüş harfleri bir terim altında toplamak istemesinden kaynaklanmaktadır.

Temmmâm Hassân'ın klasik dilcilerden bir grup gibi bu fiillerde hades (olay) olmadığı görüşü doğru olmakla birlikte burada göz önünde bulundurulması gereken önemli ve diğer bir husus kanaatimizce istimaldir yani bu fiillerin dil için-

[27] Abdurrahman Câmî, *Mollâ Câmî*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 363-364.

[28] Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, 131-132.

[29] Hâlife: Temmmâm Hassân'ın isim fiil, ses ismi, taaccüb sigaları, övme ve yerme fiillerini genel olarak isimlendirdiği bir kavramdır. (Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, 89.)

[30] Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye*, 90.

deki kullanımlarıdır. Bu fiiller dil içinde kullanıldıkları zaman normal fiiller gibi kullanılmaktadır. Örneğin; mazi fiil durumunda kendilerine muttasıl merfû zamirler (كَانَتْ ، كُنْتُ ، كُنْتُ) , açık müenneslik tâsî (كَانَتْ ، كَانَتْ) bitişmektedir. Bir fiili isim ve harften ayıran lafzî özelliklerden biri kendisine muttasıl merfû zamirlerin ve açık müenneslik tâsî'nin bitişmesidir. Bunlar isim ve harflere bitişmez.^[31] Bu fiillerinin bazılarının konu içinde değinildiği gibi müzari, emir, ismi fail, ismi meful gibi türemeleri bulunmaktadır. Yine bu fiillerde normal bir fiil gibi zamir takdir edilebilmektedir. Örneğin (هَذَا كَانَتْ قَائِمَةً) ve (زَيْدٌ كَانَ قَائِمًا) gibi cümlelerde bu fiillerin isimleri içlerindeki müstetir zamir olup (هِيَ ، هُوَ) kendilerinden önceki isme dönmektedir.^[32] Klasik dönemdeki bütün dilcilerin bu fiilleri fiil olarak kabul etmelerinde göz önünde bulundurdıkları önemli bir husus bu olsa gerektir. Bilindiği gibi harflere muttasıl merfû zamirler ve müenneslik tâsî bitişmez ve bunlarda zamir takdir edilmez. Sonuç olarak bu fiilleri harf veya Temmâm Hassân'ın ifade ettiği edat kategorisine koymak zordur. İçlerinde hades olmayan fakat fiil gibi kullanılan bu fiillerin yardımcı fiiller (الافعال المساعدة) kategorisinde değerlendirilmesi kanaatimizce daha uygun olacaktır. Şöyle ki (زَيْدٌ طَالِبٌ) cümlesi salt bir isnad ifade etmekte herhangi bir zaman belirtmemektedir. Bu cümle geçmiş zamana dönüştürüleceği zaman kullanılacak yardımcı fiil (كَانَ)'dir, (كَانَ زَيْدٌ طَالِبًا) – Zeyd öğrenci idi.) cümlesi gibi. Geniş veya gelecek zamana dönüştürüleceği zaman kullanılacak yardımcı fiil (يَكُونُ) veya (سَيَكُونُ)'dur, (يَكُونُ زَيْدٌ طَالِبًا) – Zeyd öğrenci olur.) veya (سَيَكُونُ زَيْدٌ طَالِبًا) – Zeyd öğrenci olacak.) cümleleri gibi. İsmi bir durumdan başka bir duruma dönüştüğü ifade edilecekse (صَارَ) yardımcı fiili kullanılır, (صَارَ زَيْدٌ مُعَلِّمًا) – Zeyd öğretmen oldu) cümlesi gibi. Haber isim için devam ediyorsa (مَا زَالَ) ve benzerleri yardımcı fiil olarak kullanılır, (مَا زَالَ زَيْدٌ طَالِبًا) – Zeyd hâlâ öğrencidir, öğrenciliği devam ediyor.) İsmi bir fiili yapmaya yaklaştığı, yapmak üzere olduğu ifade edilmek isteniyorsa kullanılacak yardımcı fiil (كَادَ) veya (زَيْدٌ يَطْلُبُ وَشَكَ) dir, (كَادَ زَيْدٌ يَطْلُبُ) – Zeyd istemek üzere.) veya (زَيْدٌ يَطْلُبُ وَشَكَ) – Zeyd istemek üzere.) İsmi bir şeyi umduğu, beklediği ifade edilmek isteniyorsa (عَسَى) yardımcı fiili kullanılmalıdır, (عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَطْلُبُ) – Umulur ki Zeyd ister.) İsmi bir fiili yapmaya başladığı ifade edilecekse (أَخَذَ ، جَعَلَ) gibi fiiller yardımcı fiil olarak kullanılır, (يَطْلُبُ أَخَذَ زَيْدٌ) – Zeyd istemeye başladı) gibi.

Temmâm Hassân'ın (ظَنَّ) ve benzerlerinin nevâsîh fiillerinden olmadığı görüşü kanaatimizce isabetli değildir. Çünkü bu fiiller isim cümlesinin başına gelmekte, cümleye yeni bir anlam katmakta, yapı olarak bu cümleyi fiil cümlesine çevirmekte ve mübteda ve haberi iki mefula dönüştürmektedir.^[33] Neshin de anlamı budur; bir hükümü ortadan kaldırmak, yerine başka bir hüküm getirmek. Hassân'ın ver-

[31] Cemâluddîn b. Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit (Beyrut: el-Mektebutu'l-Asriyye, 2008), 1/22-23.

[32] İbn Ye'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*. 4/366.

[33] Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *el-Behcetü'l-merdiyye fî şerhi elfiye*, thk. Muhammed Hâdî eş-Şumrî el-Mardînî (Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2012), 1/246.

diği örnekte sâhibu'l-hâlin (زَيْدٌ) ve hâlin (يَزْكُبُ) tek başına cümle oluşturabilmesi (جَاءَ) fiilinin nâsîh olmasını gerektirmez. Zira bu fiil anlam ve yapı olarak cümleyle alakalı herhangi bir hükmü ortadan kaldırmamakta, cümleyi herhangi bir şekilde etkilememektedir.

SONUÇ

Arap dilbilim çalışmalarına yazdığı eserlerle ve özgün görüşleriyle katkıda bulunan çağdaş dilcilerden biri de Temmâm Hassân'dır. Hassân nâkıs ve mukârebe fiillerinin edat olduğunu, kalp fiillerinin ise nevâsîh fiillerden sayılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Klasik dönemde ise bu fiillerin birkaç tanesi hariç tümü ittifakla nesh görevini yerine getiren fiil kabul edilmiştir. Değerlendirme bölümünde açıklandığı üzere bu fiillerin yardımcı fiiller (الأفعالُ المُسَاعِدَةُ) olarak ele alınması daha uygundur. Çünkü bu fiiller her ne kadar kendi başlarına anlamları olmasa da dil içinde harf gibi değil fiil gibi kullanılmaktadır. Kalp fiilleri ise nahivcilerin ittifak ettiği gibi tam fiil olup Temmâm Hassân'ın iddia ettiğinin aksine nevâsîh fiillerinden sayılmalıdır.

Nahiv kitaplarında özellikle ülkemizde hazırlanan Arapça dilbilgi kitaplarında bu fiiller işlenirken göz ardı edilen önemli bir hususa işaret etmek faydalı olacaktır. Şöyle ki bu fiillerin ismini ref haberini nasb ettiği şeklinde irab hususiyetleri ön planda tutulmakta, cümleye kazandırdıkları anlam ikinci plana itilmektedir. Kanaatimizce bu fiiller Arapçada yardımcı fiiller başlığı altında ele alınmalı, birinci alt başlık olarak nâkıs fiiller ikinci alt başlık olarak mukârebe fiilleri işlenmelidir. Böyle olduğu zaman bu fiillerin cümleye yardımcı ek bir zaman veya anlam kazandırdığı hususu ön plana çıkacak, bu fiillerin bulunduğu cümleler daha anlaşılır olacaktır. Bu fiiller Türkçe ve İngilizce gibi dillerde de yardımcı fiiller başlığı altında incelenmektedir. Örneğin (كان)nin Türkçedeki karşılığı (idi) fiili olup ek fiil başlığı altında, İngilizcede (was, were) olup to be fiilleri (yardımcı fiiller) başlığı altında işlenmektedir. İngilizcede geniş zaman ifade eden (simple present tens) cümlede (am, is, are) yardımcı fiilleri kullanılmakta, cümle geçmiş zamana döndürüleceği zaman özne tekilse (was), çoğulsa (were) yardımcı fiili kullanılır. Aynı durum Arapça için de geçerlidir; geniş zaman ifade eden normal bir isim cümlesine farklı bir zaman veya anlam kazandırılmak istenildiği zaman nâkıs ve mukârebe fiillerinden uygun bir yardımcı fiil kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- el-Berde'i, Sadullah. *Hadâiku'd-dekâik*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Câmî, Abdurrahman. *Mollâ Câmî*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- el-Cürcânî, Abdulkâhir. *Kitabu'l-muktesid fî şerhi'l-idâh*. thk. Kâzım Bahr el-Mercân. 2 Cilt. el-Cumhûriyyetu'l-İrakiyye: Dâru'r-Reşîd, 1982.
- Durmuş, İsmail. "Temmâm Hassân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*. thk. Recep Osman Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitâbi't-teshîl*. thk. Hasan Hendâvî. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000.
- el-Esterâbâdî, Radiyyuddin Muhammed b. Hasan. *Şerhu kâfiyeti ibni'l-Hâcib*. thk. İmîl Bedî' Yakub. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub. *el-Kâmûsu'l-muhîr*, thk. Halîl Me'mûn Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 2011.
- Hassân, Temmâm. *el-Lugatu'l-Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*. Fas: Dâru's-Sekâfe, 1994.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman el-Mevsilî. *el-Luma' fî'l-Arabiyye*. thk. Semih Ebu Muğlî. Amman: Dâru Mecdelâvî, 1988.
- İbn Hişam, Cemâluddin el-Ensârî. *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebutu'l-Asriyye, 2008.
- İbn Hişam, Cemâluddin el-Ensârî. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1990.
- İbn Hişam, Cemâluddin el-Ensârî. *Şerhu şuzûru'z-zeheb fî marifeti kelâmî'l-Arab*, thk. Muhammed Hayr Ta'me Halebî. Beyrut: Dâru'l-Marîfe, 1999.
- İbn Mâlik, Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî. *Şerhu't-teshîl*. thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mehtûn. 3 Cilt. Kahire: Hicr lit-tibâe ve'n-neşr, 1990.
- İbn Usfûr el-İşbilî. *el-Mukarrib*. thk. Ahmed Abdusettar el-Civârî-Abdullah el-Cubûrî. b.y.: y.y., 1972.
- İbn Ye'îş, Ebû'l-Bekâ Ye'îş b. Ali el-Müsîlî. *Şerhu'l-Mufassal*. thk. İmîl Bedî' Yakub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Kerimoğlu, Caner. *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, ts.
- el-Meylânî, Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî. *Şerhu'l-muğnî fî'n-nahv*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-vesîr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- es-Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetu's-Sabbân alâ şerhi'l-Üşmûnî*. thk. İbrahim Şemseddin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- es-Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr. *el-Behcetü'l-merdiyye fî şerhi elfiye*. thk. Muhammed Hâdî eş-Şumurhî el-Mardînî. 6 Cilt. Diyarbakır: Mektebetu Seyda, 2012.
- es-Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemseddin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2011.